

УДК 343.21(477)

Кузнецов В. В., професор кафедри кримінального права НАВС, д.ю.н., доцент;
Чабанюк В. Д., доцент кафедри кримінального права НАВС, к.ю.н,

Історіографія кримінального законодавства України

У статті наводяться різні точки зору щодо періодизації історії кримінального законодавства України. Визначені оригінальні критерії періодизації. Встановлені певні етапи періодизації розвитку кримінального законодавства України.

Ключові слова: правопорушення, відповідальність, злочини, періодизація, історія, кримінальне законодавство.

В статье изложены различные точки зрения относительно периодизации истории уголовного законодательства Украины. Определены основные критерии периодизации. Установлены оригинальные этапы периодизации развития уголовного законодательства Украины.

Ключевые слова: правонарушение, ответственность, преступления, периодизация, история, уголовное законодательство.

The article presents the different points of view regarding the periodization history of the criminal legislation of Ukraine. The main criteria of periodization are defines. Original periodization development stages of the criminal legislation of Ukraine are set.

Key words: offence, liability, crimes, periodization, history, criminal legislation.

Постановка проблеми. Розвиток кримінального законодавства неможливий без аналізу окремих концептуальних положень історії вітчизняної кримінально-правової науки. Слід погодитися з науковою позицією, що історико-порівняльний метод пізнання кримінального права є одним з найважливіших методологічних законів [1, с. 140]. У цьому контексті є слушною думка В. К. Грищука, який зазначає, що історія української кримінально-правової науки залишається зовсім невивченою [2, с. 136]. М.Й. Коржанський висловив більш радикальну думку, що “історія кримінального законодавства України дуже бідна, її майже немає” [3, с. 8]. Однак це не завадило шановному вченому визначити періоди розвитку вітчизняного кримінального права, пов’язані з дією окремих історичних правових пам’яток минулого: Руської Правди, Статуту князівства Литовського, Зерцала Саксонського, Магдебурзького права, акту “Порядок”, Прав та установ Малоросії, КК УРСР 1922, 1927 і КК УРСР 1960 рр. тощо [3, с. 8]. Ця проблема ускладнюється й тим, що, як справедливо зазначив П.Л. Фріс, у юридичній літературі відсутні спеціальні дослідження історії вітчизняної (української) кримінально-правової політики, а отже, й історії вітчизняного кримінального законодавства, тому значною мірою науковцям слід звертатися до джерел російського походження [4, с. 65].

Стан дослідження. Аналіз основних спеціальних літературних джерел української та російської кримінально-правової науки, які стосуються вивчення проблеми історіографії кримінального законодавства (зокрема були досліджені праці таких учених, як: А.Ф. Бернер, Б.В. Волженкін, В.К. Грищук, С.Ф. Денисов, І.Я. Козаченко, О.В. Козаченко, М. Й. Коржанський, В.П. Коняхін, С.В. Кудін, Н.Ф. Кузнецова, В.К. Матвійчук, А.В. Наумов, Л.О. Окіншевич, А.В. Савченко, Г.С. Фільдштейн, П.Л. Фріс,

М.І. Хавронюк та ін.), дозволив констатувати факт наявності комплексних дослідницьких праць із вказаної тематики. Проте відсутність чітких критеріїв історіографії або дослідження окремими вченими лише російського кримінального законодавства дозволяє актуалізувати потребу вивчення генезису саме вітчизняного кримінального законодавства.

Тому **метою** нашої статті є визначення обґрунтованого критерію періодизації розвитку вітчизняного кримінального законодавства й наведення відповідних етапів такого генезису.

Виклад основного матеріалу. Спочатку, є необхідним розгляд загальних умовних етапів (стадій) розвитку руського права, про які йдеться в історико-правових дослідженнях. Про умовний характер таких етапів зазначав Г.С. Фільдштейн [5, с. 4–5]. Так, на думку вченого, процес розвитку науки не може бути розбитий на періоди, відокремлені один від іншого конкретними хронологічними датами [5, с. 10]. Однак, на нашу думку, без такої періодизації вивчення історії кримінального права перетворюється в безсистемний опис історичних нормативних актів. Тому спробуємо розглянути, які основні позиції існують щодо класифікації певних вітчизняних періодів розвитку кримінального законодавства та права.

Так, на межі XIX - XX ст.ст. в юридичній літературі було визначено такі три періоди історії руського права: земський (або княжий); період московський (а саме двох держав: Московської та Литовської XIV - XVII ст.ст.); період імперії XVIII - XIX ст.ст. [6, с. 4].

У свою чергу, відомий криміналіст А.Ф. Бернер поділяв історію розвитку руського кримінального права на такі основні періоди: 1) з найдавніших часів до Уложення 1649 року; 2) від Уложення до видання Зводу законів 1832 р.; 3) сучасний період [7, с. 6–8].

Г.С. Фільдштейн виділяв наступні п'ять періодів розвитку кримінально-правової науки Росії: 1) кримінальна юриспруденція дореформенної Росії ("криміналістика не тільки не відокремлюється ще в окрему дисципліну, але й не диференціюється, з одного боку, зі сфери повчальної моралі, не виходить, з іншого боку, ще за межі простого опису кримінально-правової практики й часто відбиває окремі природно-правові навчання західної науки"); 2) етап зовнішньої рецепції західноєвропейської науки кримінального права, як складовій частини єдиної системи юриспруденції (епоха реформ Петра I, яка розтягується на ціле сторіччя до початку XIX ст., коли з'являються перші праці, присвячені кримінальному праву, як відособленому предмету дослідження); 3) період підготовки матеріалу для догматичної розробки російського законодавства; 4) епоха формального завершення кодифікації кримінального законодавства (поява Зводу законів 1832 р.); 5) епоха злиття філософських та догматичних течій узагальнення й розвитку кримінального права (збігається з початком судової реформи та введенням Університетського Статуту 1863 р.) [5, с. 10].

В.П. Коняхін обирає критерієм періодизації рівень кодифікованості кримінального права, розглядаючи наступні його етапи: 1) становлення в межах некодифікованого кримінального законодавства (X–XVIII ст.ст.); 2) структурне відособлення як підсистема кримінального законодавства (1813–1845 рр.); 3) розвиток його структури в системі кодифікованого кримінального законодавства (1845–1996 рр.) [8, с. 18].

І.Я. Козаченко поділяє всю історію кримінального права Росії на три етапи: 1) період неписаного права (Київська Русь); 2) період неписаних (звичаї кримінального права) і писаних норм; 3) період винятково писаного кримінального права [1, с. 142–143]. Критерієм такої періодизації є поділ кримінального права на писане або неписане.

А.В. Наумов поділяє історію кримінального права на три частини: дорадянський

період (охоплює десять століть), радянський (75 років) і пострадянський (7 років) [1, с. 142]. Подібну періодизацію пропонує Б.В. Волженкін [10, с. 576]. Критерії періодизації науковцями не визначені. Заради справедливості слід зазначити, що А.В. Наумов в іншій роботі спробував визначити відповідний критерій – суспільно-економічну формацію, під час якої існувало певне законодавство [10, с. 61].

Н.Ф. Кузнецова аналізує тільки російське кримінальне законодавство ХХ ст., виділяючи дев'ять етапів його розвитку та покладаючи в основу класифікації особливості державно-правової й соціально-економічної системи влади: 1) кримінальне законодавство в період переходу до буржуазної монархії й буржуазно-демократичної республіки (1901 р. – жовтень 1917 р.); 2) становлення радянського кримінального законодавства (жовтень 1917 р. – 1922 р.); 3) перші КК РСФСР (1922 р. – 1926 р.); перше загальносоюзне кримінальне законодавство (КК союзних республік 1926–1940 рр.); 5) кримінальне законодавство періоду грубих порушень законності (1927–1941 рр.); 6) військове й післявоєнне кримінальне законодавство (1941–1953 рр.); 7) кримінальне законодавство періоду лібералізації суспільних відносин (1953–1960 рр.); 8) кримінальне законодавство періоду уповільнення розвитку суспільних відносин (1961–1985 рр.); 9) кримінальне законодавство періоду перебудови (1985–1990 рр.) і пострадянського періоду (1991–2000 рр.) [11, с. 19–20].

А.В. Наумов справедливо вказав, що така класифікація є не зовсім досконалою, оскільки, по-перше, вона базується на історії ХХ ст., а по-друге, останній етап охоплює різні суспільно-економічні лади (соціалізм та капіталізм) [10, с. 61].

Зазначені види періодизації дозволяють визначити найбільш типові періоди розвитку й вітчизняного кримінального права.

Так, відомий вітчизняний дослідник Л.О. Окіншевич у своїх працях з історії українського права, включаючи кримінальне, застосував поділ його на три епохи: 1) феодальну (X–XV ст.ст.); 2) станової держави (XVI – середина XIX ст.ст.); 3) модерної держави [12, с. 6]. Також слід погодитися з А.В. Савченко, що такий “підхід обмежений, хоча й відповідає етапам розвитку європейських націй, членом комплексу яких є й український народ” [13, с. 64]. Окремі українські вчені, поклавши в основу періодизації співвідношення джерел права і стверджуючи, що українське кримінальне право мало два основних джерела – звичай і закон, встановили, що періоди розвитку української держави й українського права не збігаються [14, с. 8].

На нашу думку, такі періодизації є досить умовними, але практичне значення їх полягає саме в тому, що ці варіанти градації історії кримінального права України слугують поглибленню уявлення про розвиток кримінально-правових відносин у цілому в нашій державі. Є науково важливими періоди розвитку українського кримінального права, які враховують при цьому типи та форми держави і права в різні історичні часи, особливості кримінально-правових джерел та правових інститутів, а також інші соціально-політичні чинники.

Так, на думку С.В. Кудіна, такими етапами є: 1) перша половина X ст.; 2) друга половина X – перша чверть XII ст.ст.; 3) друга чверть XII – перша половина XIV ст.ст.; 4) друга половина XIV–V ст.ст.; 5) кінець XV–VI ст.ст.; 6) друга половина XVI – перша половина XVII ст.ст. [15, с. 13–16].

С.Ф. Денисов виділяє дещо інші етапи розвитку кримінального законодавства України: 1) період до заснування Київської держави – до XI ст.; 2) період Київської держави – XI–XV ст.ст.; 3) Литовсько-польська доба – XV–XVI ст.ст.; 4) доба

козацька – XVI–XVIII ст.ст.; 5) занепад козаччини і українського життя – XVIII – до 1917 р.; 6) радянський період – 1917–1991 рр.; 7) українське відродження – 1991 р. – сьогодні [16, с. 10].

В.К. Матвійчук виділяє певні періоди становлення та розвитку системи Особливої частини кримінального законодавства України: 1) третій період розвитку суспільства на території нашої держави (при цьому таку періодизацію вчений пропонує розглядати лише в аспекті історичного розвитку становлення суспільства на території нашої країни), який охоплював час, коли Українська держава була під управлінням князів (X–XIV ст.ст.), тобто коли почалося становлення законодавства та держави; 2) четвертий період (XIV ст. і до початку XVIII ст.) має назву “Козацька ера”; 3) п'ятий період (XVIII – початок XX ст.ст.) – “Під імператорською владою”; 4) шостий період охоплює кінець XIX початок XX ст.ст.; 5) сьомий період охоплює початок XX ст. до 1991 р. – “Україна в радянський період”; 6) восьмий період (з 1991 р. до нашого часу) [17, с. 603–608].

О.В. Козаченко вважає, що історію вітчизняного кримінального законодавства слід розглядати у контексті розвитку українського суспільства, і при цьому виділяє такі етапи: давньоруський; середньовічний та постсередньовічний (польсько-литовський період; період входження українських земель до складу російської держави; період радянської доби) [18, с. 11–13].

Також є цікавою позиція професора П.Л. Фріса, який виокремив шість періодів розвитку національної кримінально-правової політики, яка відповідає періодам розвитку кримінального права (законодавства) України: “1) період феодальної роздробленості (IX – середина XI ст.ст.); 2) період козацької держави (середина XVII – середина XVIII ст.ст.); 3) період творення Української незалежної держави (1917–1922 рр.); 4) період кримінального законодавства Української РСР (1917–1991 рр.); 5) період кримінального законодавства незалежної України до ухвалення Кримінального кодексу (1991–2001 рр.); 6) сучасний період – період після прийняття першого національного Кримінального кодексу (5 квітня 2001 р. і по теперішній час)” [4, с. 67–68].

Однак можна погодитися з думкою А.В. Савченко, що “між п.п. 1 і 2, 2 і 3 спостерігається випадіння цілих століть, хоча у часи, про які не говориться П.Л. Фрісом, кримінальне право і законодавство України також певним чином розвивалося і мало свою специфіку” [13, с. 46].

У розвиток попередньої класифікації А.В. Савченко виділив наступні періоди розвитку українського закону про кримінальну відповідальність: “1) кримінальне законодавство Київської Русі та земель, що утворилися після феодальної роздробленості (IX – початок XIII ст.ст.); 2) кримінальне законодавство в період існування Галицько-Волинського князівства, Литовсько-Руської держави та протягом перебування України під владою Речі Посполитої (перша половина XIII ст. – перша половина XVII ст.); 3) кримінальне законодавство козацької держави та під час перебування України в складі Австро-Угорської й Російської імперій (друга половина XVII –початок XX ст.ст.); 4) кримінальне законодавство періоду творення Української незалежної держави (1917–1921 рр.); 5) кримінальне законодавство Української РСР (1917–1991 рр.); 6) кримінальне законодавство незалежної України до ухвалення нового Кримінального кодексу (1991–2001 рр.); 7) сучасне кримінальне законодавство (з 2001 р. й дотепер)” [13, с. 47].

Згадані періодизації базуються на типах та формах нашої держави (територій, що

охоплюються сучасною Україною) і права в різні історичні часи. Остання класифікація хоча й доповнила попередню, однак створила й власні дискусійні питання.

По-перше, третій період охоплює, на нашу думку, два етапи і складається з кримінального законодавства козацької держава та законодавства Російської та Австро-Угорської імперій. Об'єднання їх в один період не відповідає не тільки змісту джерел кримінального законодавства, але й різним суспільно-політичним формам відповідних держав.

По-друге, виділення сьомого періоду не узгоджується з критерієм класифікації. Оскільки, як шостий, так і сьомий періоди охоплюють кримінальне законодавство незалежної України.

Підсумовуючи викладене, слід констатувати нагальну потребу проведення такого дослідження. При цьому потрібно визначитися з наскрізним критерієм класифікації. Не можна заперечити множинність таких критеріїв, оскільки кут дослідження може залежати від різних факторів та підпорядкований меті наукового пошуку. Такими критеріями можуть стати вищезгадані періоди розвитку вітчизняного кримінального законодавства та об'єкти відповідних злочинів у контексті розвитку норм, які передбачають відповідальність за їх вчинення [19, с. 146].

Висновки. Не заперечуючи інші періодизації розвитку вітчизняного кримінального законодавства та права, спробуємо запропонувати власну класифікацію відповідних етапів. При цьому слід мати на увазі, що ми виділяємо найбільш значущі нормативні акти, а також їх проекти (як виняток), які справили абсолютне юридичне значення на формування вітчизняного кримінального права та законодавства. Така періодизація не заперечує розгляд й інших нормативних актів, які мали певний вплив на формування національного кримінального законодавства та права, оскільки вони мали або підпорядкований зміст вказаним базовим нормативним актам, або їх дія стосувалася незначної території нашої держави (в межах сучасної України). Щодо хронології їх викладення слід зазначити наступне: така послідовність розташування пов'язана, насамперед, з датою їх появи.

Тому за критерієм чинності основних правових джерел пропонуємо наступну періодизацію національного кримінального права та законодавства: 1) період Руської Правди (1017–1054 рр.); 2) період церковного права (Статут князя Ярослава про церковні суди (коротка та розширена редакції), Смоленська статутна грамота, Новгородський статут великого князя Всеволода про церковні суди, людей та міри торгіві, тощо); 3) період Судебника 1497 р.; 4) період статутів Великого князівства Литовського у трьох редакціях (1529 р., 1566 р., 1588 р.); 5) період Соборного Уложення 1649 р.; 6) період писаного та звичаєвого кримінального права козацької держави 1648–1654 рр.; 7) період Військового Артикулу 1715 р.; 8) період “Прав, за якими судиться малоросійський народ” 1743 р. (проект); 9) період “Наказу комісії про складення проекту нового уложення” Катерини II 1767 р. (проект); 10) період “Уставу благочиния, или полицейского” 1782 р.; 11) період Зводу законів 1832 р. (Уголовне уложення); 12) період Уложення про покарання уголовні та виправні 1845 р.; 13) період Статуту про покарання, що накладаються мировими суддями 1864 р.; 14) період Уложення про покарання уголовні та виправні 1885 р.; 15) період Уголовного Уложення 1903 р.; 16) період КК УСРР 1922 р.; 17) період КК УСРР 1927 р.; 18) період КК УРСР 1960 р.; 19) період проектів КК України 1993–2001 рр.; 20) період КК України 2001 р.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Полный курс уголовного права : в 5 т. / [под ред. А. И. Коробеева]. — СПб. : Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2008–2008. — (Ученики и учебные пособия). — Т. 1 : Преступление и наказание. — 2008. — 1133 с.
2. Гришук В. Негативная (ретроспективная) юридическая ответственность и ее основания / В. Гришук // Щорічник українського права : зб. наук. праць / [відп. за вип. О. В. Петришин]. — Х. : Право, 2013. — № 5. — С. 590–602.
3. Кримінальне право і законодавство України. Загальна частина : [курс лекцій] / [за ред. М. Й. Коржанського]. — К. : Атіка, 2001. — 432 с.
4. Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми / Фріс П. Л. — К. : Атіка, 2005. — 332 с.
5. Фельдштейн Г. С. Главные течения в истории науки уголовного права в России / Фельдштейн Г. С. — М. : Зерцало, 2003. — 542 с.
6. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / Владимирский-Буданов М. Ф. — [5-е изд-е с доп.]. — СПб. ; К. : Изд-во Н. Я. Оглобина, 1907. — 696 с.
7. Бернер А. Ф. Учебник уголовного права. Части общая и особенная / Бернер А. Ф. ; [с прим., прил. и доп. по истории русского права и законодательству положительному магистру уголовного права Н. Неклюдова]. — Т. 1. Часть общая. — СПб. : Тип. Н. Тиблена и комп., 1865. — 915 с. (VII).
8. Коняхин В. П. Теоретические основы построения Общей части Российского уголовного права / Коняхин В. П. — СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. — 348 с.
9. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [Г. Ю. Лесников, Н. А. Лопашенко, Ю. Е. Пудовочкин, В. В. Мальцев и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. — [2-е изд.]. — СПб. : Изд. проф. Малинина ; ЛГУ им. А. С. Пушкина, 2005— . — Т. 1 : Понятие уголовного права. — СПб. — 2008. — 736 с.
10. Наумов А. В. Российское уголовное право : Курс лекций. — [в 2-х т.] / Наумов А. В. — 3-е изд. — М. : Юрид. л-ра, 2004. — Т. 1. Общая часть. — 496 с.
11. Курс уголовного права. Общая часть. — [в 2-х т.] / под ред. Н. Ф. Кузнецовой и И. Т. Тяжковой. — М. : ЗЕРЦАЛО-М, 1999. — Т. 1 : Учение о преступлении. — 592 с.
12. Іванов В. М. Історія держави і права України : [навч. посіб.] / Іванов В. М. — К. : Атіка, 2003. — 416 с.
13. Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Савченко Андрій Володимирович. — К., 2007. — 616 с.
14. Історія українського права : навч. посіб. : матеріали до курсу лекцій з історії української державності / [О. О. Шевченко, О. Й. Вовк, В. П. Капелюшний та ін. ; за ред. О. О. Шевченко]. — К. : Олан, 2001. — 214 с.
15. Кудін С. В. Становлення і розвиток кримінального права України у Х — першій половині ХVІІ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 “Теорія і історія держави та права; історія правових і політичних учень” / С. В. Кудін. — К., 2001. — 24 с.
16. Денисов С. Ф. Кримінальна відповідальність за злочини проти громадської моралі (ст. ст. 210, 211, 211-1 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / С. Ф. Денисов. — К., 1996. — 22 с.
17. Матвійчук В. К. Становлення і розвиток системи Особливої частини кримінального законодавства України [Електронний ресурс] / В. К. Матвійчук // Форум права. — 2011. — № 2. — С. 603–608. — Режим доступу до статті : <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11mvkkzu.pdf>
18. Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культуро-антропологічна концепція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / О. В. Козаченко. — Одеса, 2012. — 38 с.
19. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності в українському вимірі : моногр. / Кузнецов В. В. — К. : ТОВ НВП “Інтерсервіс”, 2012. — 908 с.